

BREVIARIS

Assaigs

Victor Klemperer

PUV

BREVIARIS
XVIII

Assaigs

Victor Klemperer

Traducció de Marc Jiménez
Introducció d'Antoni Martí Moner

PUV

Títol original: *Weltliteratur und Europäische Literatur*, 1929
Der Intellektuelle in der Gesellschaft, 1946
Philologie im Exil, 1948

© de la traducció: Marc Jiménez

© d'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València
Juny 2008

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Enric Solbes

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-7132-9

Dipòsit legal: V-2779-2008

Impressió: Impremta Lluís Palàcios, Sueca

ÍNDEX

Introducció

7

Assaigs

I. Literatura universal i literatura europea

27

II. El paper de l'intel·lectual en la societat

131

III. Filologia a l'exili

141

Introducció

Victor Klemperer, un comparatista ocult

I

Quan en 1995 van publicar-se els anys centrals dels *Diaris* de Victor Klemperer –*Vull donar testimoni a tge fins el final*– després de dècades sense desxifrar i d'una història del text tan esgarrifosa que formava part d'allò que narraven, la impressió produïda pel relat de l'ascens del nazisme i la manera com aquest anava impregnant la vida quotidiana va ser molt forta. De fet, aquella publicació pòstuma (Klemperer va morir el 1960) havia començat en 1947, amb l'edició a Dresde de *Lingua tertii imperii. La llengua del Tercer Reich*, més conegut com *LTI*, una densa reelaboració d'aquelles notes que, amb el subtítol *Apunts d'un filòleg*, feia exactament el que deia. Si en 1947 com en 1995, les pàgines de Klemperer tenien aquesta força, que ha permès afirmar a Peter Gay que fan de Klemperer segurament el més gran autor de diaris en llengua alemanya, és entre altres raons per una qüestió en què va insistir fa temps Vicent Raga, en ressenyar *LTI* (*L'Espill*, 17): són unes pàgines de «lectura penosa», és a dir, turmentadora. Qualificatiu al qual s'afegeix, només de començar a llegir-les, un altre

que es confirma a mesura que avança la lectura: imprescindibles.

Què feien aquelles pàgines, doncs? Fer de filòleg, exercir la tasca d'estimar el *logos*, però d'una altra manera i sota unes condicions estranyes, mortals; assumir una responsabilitat en la paraula. De tenir cura de les paraules, aquella figura de filòleg passava a seguir-les de prop, observar minuciosament la seva corrupció per part del nazisme, anotar la seva destrucció, la seva reducció a mot, a mort, en mans d'una ideologia que les va anar canviant el sentit fins fer-les constituir una trama, un setge implacable als jueus i al liberalisme. Ara fa exactament setanta-cinc anys feia fallida la República de Weimar, amb la incapacitat de les esquerres i dels liberals per consolidar el precari parlamentarisme alemany; el 30 de gener de 1933 Hitler esdevenia canceller. El testimoniatge dels volums publicats a casa nostra dels seus diaris comença uns dies abans, i encara continua, perquè és impossible acabar de comprendre allò de què parla. Primer, els lectors alemanys, i més tard la resta d'Europa, no podien sinó confirmar que no solament resultava difícil escriure després d'Auschwitz; també llegir es convertia en una experiència dolorosa; —i això que aquells dos llibres, tot i la contigüïtat amb l'escriptura de i sobre els camps de concentració i extermini, es quedava en els seus llindars: la persecució, la humiliació i la confinació en un criminal estatut d'infrahumanitat d'una part fonamental de la ciutadania alemanya i europea.

Aquests llinars eren l'autodestrucció de la idea de cultura europea, i aquelles pàgines de cal·ligrafia encriptada mostraven com aquesta autodestrucció havia començat molt abans del primer enviament de persones als camps, o de la primera tanca del gueto; havia començat amb una perversió del llenguatge tan subtil com implacable, amb la constitució d'una retòrica invisiblement ferotge, capaç de demostrar fins a quin punt el llenguatge constitueix la realitat en tots els sentits, i que de l'ús que se'n faci dependrà la vida dels homes. Allò que el Klemperer desentranyava en aquelles notes demostrava com el totalitarisme s'estructurava també com un llenguatge, i transformava, minava cada dia l'estructura ètica d'Alemanya. Enmig de tot plegat, d'amagat, un filòleg prenia notes.

Victor Klemperer havia nascut a Landsberg –avui Polònia– en 1881, fill d'un rabí, per bé que al cap dels anys s'havia convertit del judaisme al protestantisme. Aquesta conversió resultava insignificant per a les lleis de puresa racial del nazisme, com el fet d'estar casat amb «l'ària» Eva Schlemmer –la qual cosa va impedir el seu destí a un camp, però no la destinació als treballs forçats–; també va ser oblidat que havia combatut com a voluntari en la primera guerra mundial, res no va impedir que l'antisemitisme intervingués en la seva vida. Klemperer forma part d'aquella burgesia jueva alemanya que, cada dia, era empesa a deixar de tenir motius per a pensar-se com a alemanys, i que tanmateix hi

perseverava. A més a més, Klemperer s'havia llicenciat en Filologia Romànica en 1902, i, tot i que va arribar a començar una tesi en Filologia Germànica, sota la influència de Karl Vossler es dedicarà a la Romanística. En 1912 va assistir a una conferència de l'autor de *Llengua i cultura de França. Història del francès literari des dels orígens fins als nostres dies*, que desenvolupava precisament un capítol d'aquest llibre, que aleshores estava redactant, i va quedar captivat tant pel plantejament general del curs com per una hipòtesi concreta: la possibilitat d'estudiar Montesquieu no com un filòsof o polític, sinó com un poeta. Aquest va ser l'origen de la seva tesi d'habilitació sobre Montesquieu, que finalitzarà entre 1914 i 1915. Es tractava de la primera tesi que es presentava a Alemanya sobre el pensament il·lustrat francès, i no cal dir que l'ambient no era el més propici, poc abans de l'esclat de la primera guerra mundial; però aquell treball era l'inici d'un triangle conceptual fonamental en la seva trajectòria: el liberalisme polític, la literatura francesa del segle XVIII i la filologia idealista.

Klemperer va exercir com a professor de Llengües Romàniques en la Escola Superior Tècnica de Dresde, fins que en aplicació de la legislació antisemita és apartat de la seva càtedra en abril de 1935; pocs dies abans de concretar-se el seu retir forçós, en anar a impartir classe, s'havia trobat l'aula buida. A banda de la qüestió jueva, no era gens fàcil dedicar-se a la Filologia Romànica a

Alemanya en aquells anys, especialment a la literatura francesa; fins i tot abans del nazisme, com a conseqüència de la poca traça amb què s'havia arranjat el final de la Guerra Gran, i que no resolía les tensions entre França i Alemanya sinó més aviat al contrari. També cal assenyalar, a més a més, que els romanistes alemanys són molt diferents del que entenem per romanistes en el nostre àmbit acadèmic [en què la romanística –i tota la filologia– té molt poc a veure amb uns veritables estudis literaris]. No es tracta pas d'un cos docent i investigador dedicat a la literatura medieval del tronc comú sorgit del llatí, sinó que a més a més es dediquen a una profunda reflexió en teoria de la literatura, que consideren inherent a la filologia, que tampoc conceben sense una profunda meditació sobre la perspectiva històrica, s'interroguen permanentment sobre la idea d'Europa que el llegat clàssic inicia però no esgota, i no es desentenien pas de la literatura moderna i contemporània de tots els països de llengua i cultura romàniques. Alguns dels grans noms de la literatura comparada del segle xx participen d'aquesta condició formal de romanistes –i en alguns casos també germanistes–, i d'una concepció de la filologia que ha comportat algunes de les reflexions sobre teoria de la literatura i sobre la història de la literatura més potents del segle xx. Klemperer pertany a un estol intel·lectual que considera la filosofia del llenguatge, la història de la literatura, la teoria literària com a textures inalienables de

la filologia, i que estén les seves investigacions, amb un potent component teòric, des de la literatura medieval fins a l'actual, i des de la reflexió estilística a la interrogació sobre la història. Dant, Montaigne, Marcel Proust, Baudelaire i Virginia Woolf... (Erich Auerbach); la literatura medieval, Goethe, Balzac, T. S. Eliot, Jorge Guillén, Proust... (Ernst Robert Curtius); Montaigne, Pascal, Voltaire, Baudelaire, Mallarme, Rimbaud... (Hugo Friedrich); Cervantes, Pedro Salinas, Proust... (Leo Spitzer); Jean Racine, Leopardi, Lope de Vega... (Karl Vossler), n'hi ha prou amb resseguir els camins que es creuen en les seves bibliografies per adonar-se de l'abast de la seva reflexió, sempre lligada per un discurs coherent, als quals cal afegir Fritz Strich, un germanista heterodox que passarà els anys vint i trenta redactant un llibre sobre *Goethe i la Weltliteratur*, i la seva relació amb la literatura comparada, que no podrà publicar fins 1945. Però hi ha un altre tret que els uneix: molts d'aquests noms protagonitzen la història d'una filologia exiliada, o, com en el cas de Klemperer, en l'exili –i la deportació– interior.

El que a Alemanya era la romanística, tindria el nom de literatura comparada en qualsevol altre àmbit. Però tampoc no eren temps gens favorables a aquesta perspectiva crítica a Alemanya. Si des de final del segle XIX i començament del XX la literatura comparada havia trobat tergoversadors, com Max Koch, que va dirigir una revista

mixtificadorament comparatística, o oposicions directes com la de Hans Daffis, que en 1901 va considerar un «deure patriòtic» impedir el seu desenvolupament en les universitats alemanyes, aquesta resistència al comparatisme esdevé encara més complexa quan, en 1928, una de les grans autoritats de la Història de la literatura alemanya, Julius Petersen, de la Universitat de Berlín, decretava que la literatura comparada era «una importació estrangera oposada a l'esperit alemany», tancant definitivament un debat que, anys més tard, prendria un caire més abrupte. Aquesta reacció es dona, precisament, pel predomini acadèmic d'una manera d'exercir-la de matriu metodològica i política francesa. Fins i tot un brillant romanista com Hugo Friedrich, que després tindria una gran trajectòria, afirmava en 1934 que «en la cosmòpolis literària de la ciència de les influències es perd tot caràcter sensual, que contradistingeix les obres excel·lents i sempre genuïnament nacionals d'una literatura nacional. [...] Un alemany de formació herderiana i romàntica no pot consentir aquesta abstracció de la història comparada de les literatures.» Són mostres, embrionàries però significatives, d'un problema que Klemperer tampoc no defuig: la incapacitat dels intel·lectuals alemanys, i molt especialment dels universitaris, per detectar i impedir l'apropiació de la nació pel totalitarisme, en simplificar de manera abrupta els discursos sobre les identitats i les metodologies, i això

afectarà la seva percepció com a alemany; com anotarà en els seus diaris poc després de ser-li retirada la càtedra, «els meus principis sobre la germanitat i les distintes nacionalitats s'han tornat insegurs i movedissos com la dentició d'un vell». Si bé és cert que en les paraules de Friedrich hi havia una crítica a la pretensió de validesa universal dels valors francesos a través del cosmopolitisme il·lustrat, i en el cas de Petersen una reacció contra el positivisme que havia dominat la institucionalització de la literatura comparada a França, en rebutjar la literatura comparada s'estava tergiversant de manera molt profunda precisament el principi d'Humanitat de Herder, que justament el primer catedràtic francès d'aquests estudis, Joseph Texte, havia reivindicat fins la seva mort en 1900 com un dels veritables fundadors de la literatura comparada. El rebuig a una manera d'entendre els estudis literaris que afavoria la idea de transferibilitat dels valors espirituals d'un país a un altre es complicava amb el fet que, precisament a França, havia assolit aquesta perspectiva el màxim desenvolupament, però amb la literatura francesa en el centre de les relacions possibles; tampoc no hi ajudava gaire que, en recuperar Alsàcia i Lorena després de la primera guerra mundial, França inaugurés la Universitat d'Estrasburg amb una càtedra de Literatura Comparada de forta càrrega simbólico-política, ocupada per Fernand Baldensperger, un dels màxims responsables de la reducció del

comparatisme a una branca de la Història literària francesa. Si la *Weltliteratur* goethiana havia sorgit del cansament de les guerres napoleòniques, la literatura comparada semblava un epíleg de les guerres franco-prussianes, i l'oposició alemanya al comparatisme i la manera francesa de desenvolupar-lo no eren un bon presagi d'uns estudis que, fins i tot, arribarien a trobar-se sota els auspicis de la inoperant *Société des Nations* per a afavorir la cooperació intel·lectual internacional. El lloc de la literatura comparada a Alemanya, i en l'encaix general d'Europa, esdevé en aquests anys veritablement complicat. També com a possibilitat universitària.

De fet, Klemperer dedica moltes pàgines dels seus diaris a reflectir la inquietud sobre el seu futur, un cop apartat de la càtedra de Dresde; i la seva preocupació no era per la competència acadèmica, sinó per la possibilitat de fugir de l'infern en què s'havia convertit tot el país: la càtedra que ocupava Leo Spitzer a Istanbul, que volia marxar als Estats Units, esdevé una possibilitat per a alguns dels talents més importants de l'Europa d'entreguerres. Klemperer, tot i la seva idea de romandre a Alemanya, arriba un moment en què, senzillament, ja no pot més; si en febrer de 1934 escrivia, tot resumint una carta a Vossler, que «això de publicar en francès li esqueia bé al senyor von Wartburg, no a mi; que *ell* era de la Suïssa trilingüe i podia emprar en tres llengües el seu estil hotelier, com a erudit impersonal i per-

sona corsecada que era; que jo he d'expressar en alemany el que sento en alemany», poc més d'un any més tard anota, l'endemà de trobar-se l'aula buida, el 2 de maig de 1935: «vaig escriure cartes durant moltes hores. Tres amb el mateix contingut, a la *Societat d'ajut mutu de científics alemanys a l'estranger*, de Zuric, a l'*Academic Assistance Council*, Londres; a l'*Emergency Committee in Aid of German Scholars*, Nova York. A més a més, crides de socors ("SOS", vaig escriure) a Dember, a Istanbul, i a Vossler: Spitzer es trasllada de Constantinoble als Estats Units (però Dember no li ha parlat gaire bé de mi). En totes subratllo que també puc impartir classes de literatura alemanya, de literatura comparada (el meu lectorat a Nàpols, les meves suplències de Walzel en els exàmens, etc.), que en francès i en italià podria fer classe de manera immediata (!), en poc temps en espanyol (!), que llegeixo anglès i que també el parlaria al cap de poc temps si calgués.» Les gestions de Vossler, les tensions amb Curtius, la intervenció del mateix Spitzer, la decisió final per Auerbach, la desil·lusió de Klemperer: «He perdut la fe en el sentit i en el valor del meu treball. La mateixa pregunta d'abans: què he estat? Què sóc?», xifren la història de la més intensa relació entre intel·ligència i desesperació en una generació extraordinària, i constitueixen la reinvençió de la literatura comparada a través de l'exili.

II

El 14 d'agost de 1935 Klemperer es pregunta «Com és possible sentir nostàlgia d'una Europa que ha deixat d'existir? I Alemanya sens dubte ha deixat de ser Europa»; tal com aclareix en *LTI*, després d'aquesta anotació la paraula *Europa* no torna a ser esmentada durant vuit anys –per bé que això no implica un distanciament dels esdeveniments en tant que europeus, sinó més aviat al contrari. La idea de la desaparició d'Europa el porta a debatre's, entre d'altres, amb Paul Valéry, i el fet de no poder escriure el seu nom no és sinó el punt d'arribada de la crisi de la consciència i l'esperit europeus que culmina en el període d'entreguerres. Per això resulta tan significativa la publicació, en 1929, de «Literatura universal i literatura europea», el primer dels texts seleccionats per aquest *Breviari*, perquè reprèn el concepte goethià de *Weltliteratur*, precisament entre dues efemèrides: una, oficial: faltaven tres anys perquè Alemanya i Europa sencera commemorés, de maneres de vegades dispars, el centenari de la mort de Goethe; una altra de menys evident, però segurament més important, per la qual opta Klemperer, és una commemoració més extensa, la del centenari del concepte de *Weltliteratur* –traduïble com a *literatura universal*– que esdevé l'ocupació central i culminant del pensament de Goethe des de 1827 fins al seu darrer alè. L'article de Klemperer coincideix gairebé

amb la conferència que Vossler va dictar a Barcelona, a l'Ateneu, el dia 8 d'abril del mateix any sota el títol «La literatura universal i les literatures nacionals» —per bé que les seves argumentacions siguin ja molt diferents—, coincideix també amb els treballs de Fritz Srich, i anuncia l'interès que anys més tard mostraran pel tema tant Curtius com, sobretot, Erich Auerbach en el seu imponent «Filologia de la *Weltliteratur*» (*L'Espill* 21). Klemperer és un dels primers a assenyalar la dimensió intel·lectual i eminentment política del concepte, i la necessitat específicament europea que va sentir Goethe en crear el neologisme i començar a omplir-lo de sentit. De fet, Goethe percebia que aquell neologisme fundacional, fonamentalment, s'adreçava a l'avenir que ell ja no veuria, però en el qual volia intervenir d'alguna manera: «En la influència de la literatura no s'hi podrà pensar fins d'aquí a uns anys; actualment no es pot fer res més que preparar, en silenci, alguna cosa bona per a un esdevenidor més pacífic», li diu a Eckermann el 21 de març de 1831. Klemperer mira de reprendre aquella esperança silenciosa, eix vertebrador dels valors de la *Weltliteratur*, però insisteix a cridar l'atenció sobre el fet que, ja en l'origen mateix del neologisme, Europa és la preocupació fonamental de Goethe, i en la definició que ell n'extreu insisteix en l'exigència que si «aquest concepte ha de tenir un significat complet, llavors aquest ha de ser el d'una literatura en la qual cada part de la

humanitat, del “món”, hi col·labori d’una manera lliure i sense patir cap violència, d’acord amb la seva peculiaritat, i que en el seu conjunt sigui capaç d’adreçar-se a tota la humanitat». Aquest punt resulta fonamental pel que té de reivindicació no tòpica d’uns valors centrals en Goethe que excloïen l’odi entre els pobles, fossin aquests representats en termes hegelians o no, i tot plegat sense oblidar la preocupació per la literatura alemanya (i per la seva pròpia obra) en el marc de la literatura europea de l’avenir i de la mateixa idea d’Europa, la qual cosa com s’aprecia en el text, també preocupa Klemperer. Però el nostre autor intueix en 1929 que s’acosta un punt d’inflexió d’aquell avenir, en què la instrumentalització de figures com la de Goethe per tractar-lo com un poeta nacional podia esdevenir especialment contraproductiu si s’oblidava precisament l’eix de «la seva idea del “conjunt” d’una literatura universal. Es tracta d’una literatura general en la qual cada poble i cada individu pot participar amb la seva peculiaritat, amb les seves idees i sentiments, amb la seva forma, però a la qual només pot contribuir en la mesura que romangui dins una racionalitat comuna.» La idea de racionalitat comuna, desenvolupada directament de les textures il·lustrades del pensament goethià, permet a Klemperer lligar el seu pensament liberal amb la preocupació per la tradició cultural alemanya en el marc d’una idea d’Europa que, tal com Goethe havia intuït esdevenia absolutament necessària.

Aquest text central sobre la *Weltliteratur* no s'entén sense una clara percepció que, de la mateixa manera que Goethe plantejava una intervenció intel·lectual, qui l'interpreti està assumint un compromís intel·lectual a través de la crítica. Aquest tipus d'intervenció intel·lectual constitueix també el criteri pel qual han estat triats els altres dos textos que l'acompanyen.

El primer, «El paper de l'intel·lectual en la societat», publicat en 1946, és una de les primeres reflexions sobre com evitar que es torni a donar un procés com el del nazisme, i quin hauria de ser el paper dels intel·lectuals en una Alemanya com la que quedava després d'assumir l'espant que aquell país acabava de protagonitzar. La seva argumentació és una brillant mostra del tipus d'anàlisi que desenvoluparà *LTI*, però amb una preocupació més evident per l'avenir, i amb una decidida voluntat d'intervenció en la reconstrucció de la societat alemanya sobre fonaments sòlids. Com a proposta concreta, reivindica precisament la paraula *intel·lectual* com a desplegament cívic de la intel·ligència, tot revisant de quina manera el nazisme havia anat erosionant el paper i el prestigi d'aquesta –i per extensió, dels intel·lectuals–, tot substituint-la per unes categories emotives i temperamentals que desplaçaven i, finalment, cancel·laven el paper de verbs com *conèixer* o *saber*, i que en definitiva proscrivien aquella racionalitat comuna, expressada en el lliure exercici de la pròpia raó individual. Klem-

perer hi analitza, en una línia molt semblant a la de la seva definició de la *Weltliteratur* goethiana, aquest procés i reivindica una intel·ligència de la vida quotidiana amb una exigència final: «Hem de convertir-nos en un poble d'intel·lectuals!», que oposaria la raó al fanatisme, i permetria partir d'una consciència del passat que es converteixi en responsabilitat ètica dels intel·lectuals.

El segon dels textos seleccionats és la recensió publicada en 1948 de *Mimesis. La representació de la realitat en la literatura occidental*, d'Erich Auerbach. Molt enrere queda ja la desil·lusió pel fet que va ser Auerbach precisament el triat per a la plaça d'Istanbul; ara només queda llegir –i llegir-se– en el que aquell llibre significa, sense perdre de vista el que havia de significar, també, fora de l'àmbit acadèmic: «ho he fet en aquesta revista no especialitzada perquè la significació d'aquelles idees fonamentals va molt més enllà d'una significació purament especialitzada i perquè constitueixen un testimoni de les influències que l'exili ha tingut en la filologia». En definitiva, es tractava d'assenyalar que «aquest llibre tindrà un efecte transcendental en la ciència literària», tot insistint que precisament l'exili era el fet decisiu d'aquelles pàgines, en fer que l'intel·lectual que era Auerbach s'aferrés amb més força a la seva llibertat espiritual però també es veié empès a un desplaçament de la seva relació amb la realitat quotidiana.

La trajectòria com a estudiós de la literatura de Victor Klemperer, precisament per la importància dels seus diaris, ha quedat una mica a l'ombra, i a diferència de la resta dels comparatistes al·ludits, encara no és suficientment coneguda pel públic de parla no alemanya. Ni tan sols en francès els seus treballs han estat prou traduïts. Aquesta selecció s'ha realitzat pensant en aquesta necessitat de començar a completar la imatge intel·lectual de Klemperer, mostrar els seus múltiples interessos, la complexitat del seu pensament literari i també polític. Aquests tres escrits de Klemperer, situats al voltant de «Literatura europea i literatura universal», i al costat de *LTI* i els seus *Diaris*, permetran al lector en llengües romàniques aprofundir en l'abast intel·lectual del comparatisme de Klemperer. Si bé és cert que queda pendent encara la traducció del seu *Curriculum Vitae*, recurrentment al·ludit, dels estudis sobre autors i obres concrets, o el gruix de les seves reflexions vinculades a la República Democràtica Alemanya i a la política de blocs de la guerra freda, el que aquests textos mostren de manera molt clara és que en la seva obra el *tertium comparationis* sempre és la racionalitat comuna, de la qual tothom es fa específicament responsable com a ciutadà, en qualsevol moment i en qualsevol situació: com ara la de llegir un llibre, o la vida quotidiana.

ANTONI MARTÍ MONTERDE

ISBN 978-84-370-7132-9

9 788437 071329

BREVIARIS

18